

Vlajić-Popović, Jasna

Marvan, Jiří: JAZYKOVÉ MILÉNIUM: SLOVANSKÁ KONTRAKCE
A JEJÍ ČESKY ZDROJ. Vyd. „Academia“, Praha, 2000.

[prikaz]

Lingvistické aktuelnosti I/4

Beograd, 2000

Marvan, Jiří: JAZYKOVÉ MILÉNIUM: SLOVANSKÁ KONTRAKCE A JEJÍ ČESKY ZDROJ. Vyd. „Academia“, Praha, 2000.

U poslednjoj godini drugog milenijuma pojavila se jedna lingvistička monografija neobično prigodnog naslova: *Jezički milenijum: slovenska kontrakcija i njeno češko ishodište*. Autor ove studije, češki slavista, sada već starije generacije, Jirži Marvan (1936) za četiri decenije naučnog rada razvio je širok dijapazon delatnosti (bohemistika, slavistika, baltistica), ali tema ove knjige je nešto čime nije prestajao da se bavi sve to vreme – pre svega iz sopstvenih razloga (ličnih i stručnih – kao govornik češkog, najzražitijeg kontrakcijskog jezika, bio je „predodređen“ da revidira i zaokruži istraživanja kontrakcije koja je započeo još njegov sunarodnik Gebauer krajem prošlog veka), ali i zbog delovanja spoljnih okolnosti i neprilika (više o tome cf. str. 337–341). Nakon diplomiranja na Karlovom univerzitetu u Pragu nekoliko godina je radio na Institutu za češki jezik Čehoslovačke akademije nauka, a onda se otisnuo u svet: preko Skandinavije, Australije i Novog Zelanda do Amerike, gde je proveo zrele naučničke godine, specijalizirajući i predajući na raznim univerzitetima, da bi se sredinom devedesetih, na kratko čak distancirao od lingvistike i u periodu 1994–1997. služboval kao ambasador Češke u Grčkoj. Kako se može saznati iz pogovora, ova knjiga ima uzbudljiv istorijat koji prati autorovu ličnu odiseju. Pre nego što ju je ove godine praška „Academia“ izdala (uz finansijsku potporu automobilskog koncerna „Škoda“ iz Mlade Boleslave – koliko znamo, to je presedan za pohvalu i za ugled), ova knjiga je jednom već bila na pragu štamparije iste izdavačke kuće: daleke 1971. godine engleski prevod (češkog originala dovršenog 1967. u Upsali) iznenada je bio povučen zbog autorove političke nepodobnosti. Tako je prva verzija, doduše znatno kraća od ove koja je pred nama (samo poglavlja 2–20, i to manjeg obima), ugledala sveta tek 1979. godine kao *Prehistoric Slavic Contraction* u izdanju Pennsylvania State University.

Jazykové milénium je knjiga koja odiše solidnošću još na prvi pogled, svojim spoljnjim izgledom (lep dizajn, čvrsti povez, mape na unutrašnjim stranama korica) i obimom (410 strana). Već pri letimčnom listanju čitaocu pada u oči izvanredna preglednost, kako čisto grafička (veličina i oblik slova u osnovnom tekstu, markiranje bitnih pojnova polucrnim slovima, gradirani međunaslovi, paragrafiranost teksta, jasne tabele, mape i šeme, sivo osenčeni rezime u kojima se na kraju pojedinih poglavlja rekapituliraju, tabelarno ili taksativno, glavni rezultati do kojih se u njima došlo), tako i materijalna (iscrpan sadržaj pruža detaljan uvid u tematsku segmentiranost na 27 poglavlja grupisanih u šest delova, plus zaključak, rezime i brojni korisni dodaci).

Knjiga počinje *Predgovorom* u kome se u ime sponzora jedan inženjer, kao šef marketinga fabrike „Škoda“, obraća čitaocima i javnosti izražavajući zadovoljstvo što je, u vreme opšte internacionalizacije života u češkom društву, ta firma mogla da sufinansira izdavanje ove knjige i tako doprinese očuvanje češkog jezika kao očišćenja tradicije i nacionalnog identiteta.

Nakon autorovih *Izjava zahvalnosti* brojim saradnicima, sledi *Upustvo za čitanje knjige*. Veliki obim raznorodnih podataka organizovan je tako da ih razni čitaoci, shodno svom predznanju i interesovanju, mogu pratiti, iz poglavlja u poglavlje, ili samo kroz krupno štampani tekst, ili i onaj dat petitom (koji tako elegantno vrši funkciju fusnota ili endnota), kroz precizne tabele i sumarne preglede na kraju svakog poglavlja, a zatim iscrpni *Sadržaj* na češkom i na engleskom jeziku.

U *Uvodu* se prvo tumači „o čemu se tu radi“ (ne samo o češkom jeziku i njegovom razvoju, već i o desetak jezika i dijalekata koji su se zajedno sa njim razvijali pod uticajem kontrakcije tokom hiljadu godina i na prostranstvu od dve hiljade kilometara), a potom se izlažu i teorijske premise od kojih se polazi: Marvan tu deklariše svoja netradicionalna shvatana i u duhu postmodernizma odbacuje kvantitativnu (u kome se insistira na tome što i koliko se radi) a promoviše kvalitativnu (za koji je bitno kako se nešto događa).

Prvi deo studije pod naslovom „Mesto kontrakcije u sistemu izoglosa“ čine poglavlja: 1. Promena i unutrašnji red u jeziku; 2. Prajek i njegov raspad, mesto kontrakcije u sistemu promena; 3. Područje kontrakcije i njegova segmentacija: žarište, centralna oblast, periferija i transperiferija.

U prvom poglavlju autor podsjeća da je jeziku kao ljudskoj društvenoj pojavi prirođena dinamička energija odnosno kretanje. Kontrakcija je upravo takav, „večito živ“ proces koji je započeo u desetom i jedanaestom veku ali ne kao opštesslovenski fenomen, već ograničen na slovenski zapad, na tzv. kontrakcijske jezike i dijalekte zapadno od 22 meridijana, praktično izostajući istočno od te linije, među tzv. nekontrakcijskim jezicima. Kontrakcijski jezici čine kompaktnu teritorijalnu celinu koja je (malo nepravilnim) koncentričnim krugovima diferencirana na središte tj. žarište (koje se nalazilo na terenu budućeg češkog jezika), na centar (koji su pokrivali rani gornjolužički, južni poljski, zapadni slovački i severni slovenački), periferiju (na zemljишtu budućeg donjelužičkog, severnog poljskog, istočnog slovačkog, hrvatsko-čakavskog i južnog slovenačko), kao i na krajnju periferiju koja obuhvata kasnije faze polapskog, najudaljenije dijalekte poljskog, uključujući kašupski, centralni slovački i srpskohrvatski štokavski dijalekat, dok se na kontrakcijskoj transperiferiji nalaze bugarski i ukrajinski, nekontrakcijski jezici u kojima je došlo do nekih sekundarnih kontrakcijskih procesa.

Drugi deo naslovljen sa „Tipologija kontrakcije po stadijima“ sadrži poglavlja: 4. Fonološki sistem koji je prethodio kontrakciji i motivi za kontrakciju; 5. Uvod u tipologiju kontrakcije po stadijumima; 6. Primarna kontrakcija; 7. Fonološka kontrakcija; 8. Morfonološka kontrakcija; 9. Morfološka kontrakcija; 10. Morfolinizovana kontrakcija; 11. Kontrakcija jerova.

Tipologija stadijuma kontrakcije uvedena je u četvrtom poglavlju u kome se razmatraju pretkontrakcijski fonološki sistem i motivi koji su uzrokovali ovaj proces kratko i jasno predstavljen formulom $TA_1/A_2 \rightarrow T\bar{A}$ (gde je T suglasnik, A samoglasnik, j poluvokal čijim ispadanjem dva vokala dolaze u kontakt te se kontrahuju), a zatim se definisu termini kojima će se dalje operisati: *precedent, kontrahend, kontrakt, konektor* itd. kao i simboli kojima će oni biti predstavljeni. Potom se, od 5. do 11. poglavlja, elaborira tipologija stadijuma kontrakcije kojih ima šest: 1. primarni, 2. fonološki, 3. morfonološki, 4. morfološki, 5. morfolinizovani, 6. stadijum jerova. Tako se kontrakcija, kao novi sistemski faktor u slovenskim jezicima (čiji intenzitet se pokazuje kao direktno srazmeran blizini žarišta), odslikava na fonetskoj, fonološkoj i morfološkoj ravni.

Treći deo pod naslovom „Kontrakcija kao novi sistemski faktor“ sastoji se iz poglavlja 12. Opšte i posebne odlike kontrakcije; 13. Nastanak kontrakcijske fonologije; 14. Nastanak kontrakcijske morfonologije (Fleksije); 15. Posebne rekonstrukcije u deklinaciji; 16. Posebne rekonstrukcije u konjugaciji.

Tu se prati uticaj kontrakcije na pojedine vrste reči, imenice, pridjeve, zamenice i glagola tako što se kroz poglavlja 12–16 analiziraju opšte i posebne odlike kontrakcije, zatim fonološke reperkusije kontrakcije (u koje spadaju duženje vokala, palatalizacija i uvećavanje fonološkog inventara sa nekim 11–18 elemenata na čak 50 fonema) i najzad, raščlanjavaju posledice kontrakcije po fleksiju imena i glagola, sa posebnim osvrtom na specijalne rekonstrukcije u deklinaciji i u konjugaciji. U vezi sa ovim poslednjim, iscrtavanjem hronologije kontrakcije (uz pomoć paradiगme nekoliko konkretnih glagola, prezenta staročeš. *pláti*, stičeš. *tráti* / južnoslov. *trajati*, zapadnoslov. *nechatí* / južnoslov. *hajati* itd.) pokazalo se da je, kako je uslov kontrakcije bila prisutnost jerova, do njihovog nestajanja moralno doći tek nakon perioda kontrakcije.

Cetvrti deo nosi naslov „Značaj kontrakcije za dalji razvoj sistema“ sa poglavljima 17. Kontrakcija i gubitak jerova (Hronologija i njen značaj); 18. Arealno variranje prozodijskih elemenata – dužina vokala, intonacija, naglasak; 19. Hronologija konjugacije (Od praslovenskog do istorijskog doba); 20. Opšti karakter preistorijske kontrakcije – Pregled.

Pošto su prethodno razmotreni neki paradigmatski primjeri kontrakcijske konjugacije, u 17. poglavlju se zaokružuje diskusija o relativnoj hronologiji kontrakcije i gubljenja jerova, koja je tokom poslednjeg stoljeća oscilirala u svojim zaključcima o starešinstvu u odnosu između ove dve pojave da bi se još jednom sumirali argumenti u prilog primarnosti kontrakcije (što je bio i Gebauerov sud, donet još krajem prošlog veka na osnovu endohtonih proučavanja, što je potonjom tradicijom bilo skrajnuto), čime bi se ovaj stoljetni disput – do eventualne pojave novih fakata – verovatno mogao smatrati okončanim. Otvoreno, međutim, ostaje pitanje da li je do gubljenja jerova došlo pod impulsom iz samo jednog središta, ili je izvor te pojave bio polikentričan. Drugo stanovište je verovatnije, s obzirom na različite zakonitosti po kojima se taj proces odvija na slovenskom zapadu, gde je sistematski i konzistentno sproveden (poštujući Havlikov zakon bez izuzetaka), a raznoliko na preostalim delovima slovenske teritorije (na osnovu čega Marvan ovu istorijsku odliku slovenskih jezika kvalificuje ne kao izoglosu već kao „paraizoglosu“ lociranu, osim u centralnoj tj. kontrakcijskoj oblasti i na prelazu X u XI vek, na još tri nezavisna periferna izvorista: jedan jugoistočni i dva severozapadna, u zapadnobaltičkoj i u istočnoslovenskoj oblasti u kojima je do ove pojave došlo kasnije, u XII tj. XIII veku). Dalje se u 18. poglavlju razmatraju prozodijski aspekti kontrakcije tako što se prate lokalne razlike u delovanju kontrakcije na kontrakcijskom terenu (posebno južnoslovenske odlike u centralnim slovačkim govorima, koje su uslovile pojavu tzv. ritmičkog zakona, očuvanog u standardnom slovačkom jeziku^[1]). U poglavljima 19 i 20 se obradjuje hronologiju kontrakcijske konjugacije, od praslovenskog do istorijskog doba, nakon kraćeg uvida i analize nekoliko pojedinačnih oblaka, vremenski sled tih promena tabelarno je, izuzetno pregledno, prikazan u zaključku tog poglavlja. Poslednje poglavje ovog dela rezimira, tekstom, tabelama i mapama, osnovne probleme neposredno vezane za kontrakciju koja se dotiču ovim radom, a zatim se kompleks promena do kojih je kontrakcija dovela inventariše kao skup od 88 teorijski mogućih dvojnih kontraktima od kojih se realno kombinuju samo 66 (pri čemu se samo njih 36 kontrahuju, dok 30 ostaju nekontrahovane) i 17 trojnih kontraktima koje (u zbiru sa još po tri specijalna slučaja dvojnih i trojnih kontraktima na južnoslovenskom prostoru) čine krajnju sumu od 59 kontrahovanih skupina na čitavom slovenskom terenu čije prisustvo je stvorilo novi ambijent i dovelo do transformacije ukupnog fonološkog i morfološkog sistema.

Peti deo pod naslovom „Na pragu samostalnog razvoja (slovački, češki, slovenački, polapski)“ sadrži poglavlja posvećena tim konkretnim jezicima: 21. Kontrakcija kao neprestani proces: slučaj slovačkog; 22. Kontrakcija i istorija jezika: slučaj staročeškog (češka dijagonija i njena škola); 23. Pismene potvrde procesa kontrakcije: Bržinski spomenici (pozni praslovenski ili prapočetak slovenačkog); 24. Kontrakcija u izumrlom jeziku: slučaj polapskog.

U ovom delu se detaljno sumira uticaj kontrakcijskih promena na svaki od ova četiri jezika, ali je najveću pažnju (i prostor, punih 25 stranica) autor posvetio češkom jeziku. Svako od ova četiri poglavљa moralo bi biti obavezno štivo studenata tih jezika.

Šesti deo je naslovjen „Problem kontrakcije u nekontrakcijskim jezicima (slučaj istočnoslovenskih jezika)”, čine ga poglavlja 25. Genetski savez kao most između slovenskog zapada i istoka; 26. Kontrakcija i ukrajinski jezik; 27. Odnos kontrakcije prema ruskom savezu – njegov značaj za razumevanje milenijuma.

Prvo poglavlje ovog dela jedno je od ključnih u celoj knjizi. Polazeći od toga da su jezici istočno od 22 meridijana bazično nekontrakcijski, autor o pojavama kontrakcije u njima govorи kao o posledicama sprezanja (češ. *stahování*, engl. *coalescence*), suprotstavljajući se tako nekim stavovima (npr. Bernštajnovim) da se tu radi o klasičnoj kontrakciji. Dalje se skup severnoslovenskih jezika definиše kao *genetski jezički savez* (za razliku od jezičke porodice ili saveza raznorodnih jezika kakav je balkanski) nastao reintegracijom prethodno dezintegrisanih jezika (praslovenski → njegovi dijalekti → pojedinačni slovenski jezici). Nastanak i razvoj ovog saveza Marvan vidi kao lančani proces, uslovjen spoljnim, nejezičkim faktorima, koji su u vremensko-prostornom okviru od četiri perioda, u rasponu od čitavog milenijuma, i na potezu od skoro 2000 kilometara, doveli do širenja nekih bitnih jezičkih odlika (među njima i pojedinih kontrakcijskih pojava) u kontaktu susednih parova jezika, idući od zapada ka istoku: češki, poljski, ukrajinski, beloruski, ruski. Podudarnost pojedinih kontrahovanih oblika u tim jezicima nije posledica spontanog, unutrašnjeg, istorijskog razvoja, niti zajedničkih nezavisnih inovacija, već uticaja jednog jezika na drugi koji se tako ispoljio upravo zbog istovetnosti njihove genetske podloge. Funkcionisanje „lanca“ tabelarno se ilustruje na primerima nekoliko odlika severnoslovenskog genetskog jezičkog saveza: perifrastičnog futura (čiji se „prodor“ na istok odvijao u nekoliko taktova: 1200–1300, 1300–1350, 1350–1400, 1400–1450, 1550–1700), trpnog pridjeva vremena sadašnjeg, prvog lica množine imperativa, klasifikacije glagola, gramatikalizacije prefiksa *z-*, opozicije živo ↔ neživo, poređenja pridjeva itd. Iz primera je jasno da jezgro severnoslovenskog saveza čine poljski i ukrajinski, sa najvećim stepenom podudarnosti u tvorbi, dok se ruski u relativno najvećoj meri stoji po strani (tako npr. sve od češ. *budu psati* nema razlike do rus. *буду писат'* ali zato češ. *podpisovany* do rus. *подписьмей*, češ. *hrajme*, rus. *budem igrat'*, češ. *nový – novější – nej-novější* prema rus. *новый – более новый – самый новый*). Potom se u 26. poglavlju nakon pregleda tradicionalnih tumačenja kontrakcije u ukrajinskoj lingvistici, gde se ona tretira ne kao fonološka već kao morfološka pojava, ukazuje se na različitost situacije s jedne strane u standardnom jeziku (dosledno je sprovedena u prideskoj promeni, delimično – sa rezidualnim nekontrahovanim dubletama – u zameničkoj i glagolskoj fleksiji), i sa druge u dijalektima (tamo je i dan-danas kontrakcija aktivna proces ne samo u jugozapadnim govorima, na granici sa poljskim, već i na istoku). Ponaosob se prate, i kao posledica neposrednog kontakta tumače, brojni tvorbeni parallelizmi ukrajinskog i poljskog jezika (gubljenje predikativnih oblika pridjeva, jačanje sintetičnog karaktera nastavaka u kojima dolazi do aglutinacije 3–6 komponenata, npr. polj. *czy+a-l-i-by-ś-my* ili ukr. *pidnis+u-va-ti-m-e-mo-sja* itd.) završava se sintezom novijih proučavanja (pretežno domaćih ukrajinskih autora) hronološke i dijalektske stratifikacije kontrakcije u ukrajinskom jeziku. Poslednje specifično poglavlje bavi se posebnošću položaja ruskog jezika koji se odlikuje sprezanjem, ali ne i kontrakcijom, za što autor predočava trostruku argumentaciju: teritorijalnu, istorijsku i tipološku, kvalifikujući na kraju ruski kao sekundarni transperiferijski jezik.

Zaključak čini poglavlje 28. Milenijum slovenske kontrakcije (poglavlje o lingvističkoj heurističi).

Sledi *Pogovor* u kome je opisan istorijat nastanka i izдавanja ove knjige, zatim iscrpi *Rezime* na engleskom jeziku (sa listom odabranih mapa i šema, ukupno čak dvadeset strana), međutim njegovu potencijalno veliku korist za nepoznavaoce češkog jezika znatno umanjuje teško shvatljiva činjenica da se njegov sadržaj često ne poklapa sa originalom (up. npr. napomenu 1 ovog prikaza). Potom dolazi *Popis skraćenica imena jezika* (uključujući dijalekte), *Popis skraćenica lingvističkih termina*, zatim *Popis izabranih mapa i šema*. *Bibliografija* se sastoji od skraćenica časopisa, opšte bibliografije i odabrane autorevo bibliografije (tridesetak naslova koji se tiču samo teme kontrakcije: deset starijih studija koje su rezultirale američkim izdanjem ove knjige, zatim desetak novijih koje se bave problematikom pojedinačnih slovenskih jezika tj. sadržajem poglavlja 21–27, kao i nekoliko recenzija i polemika). Sledi *Glosar* posebnih pojmljivačkih termina, dragocen sam po sebi, a upotrebljivost mu je povećana time što su još u tekstu pojmovi koji se na tom popisu nalaze markirani sitnim kapitalima (tako da se čitaocu signalizira da tu može naći tumačenje evtl. nepoznatog koncepta), i na kraju *Registri*: autora, jezika i reči.

Registar imena, osim popisa u abecednom poretku, ide i dalje u stratifikaciji informacija o navedenim autorima: prvo su kurzivom markirani oni koji nisu ušli u bibliografiju (tu su se našla, pored Čirila i Metodija i Karla Velikog ili J. V. Getea i S. Frojda, i brojna lingvistička imena, malo nesistematično navedena: obično po prezimenu kome slede inicijali, ponekad samo po prezimenu bez inicijala, a nekad i po ličnom imenu, npr. Adam Bremsky). Dalje, veoma je korisno to što je za autore koji se u bibliografiji javljaju sa više naslova, registar segmentiran sa godinom izdania u zagradi posle imena, što pravom specijalistu može biti dragoceno (npr. Gebauer se nespecifično javlja 8 puta, a zatim se nižu njegovi naslovi iz 1894, 1896, 1898 i 1903. godine čiji su pomeni posebno navedeni).

Velika je vrednost *Indeksa* svih pomena pojedinih jezika (i dijalekata, što se podrazumeva, kako je prethodno već objašnjeno). I ovde su oni klasifikovani po zonama, pri čemu je npr. naša, četvrtva zona, dalje segmentirana na *slovenački* (sa dijalektima), *hrvatski* (sa podrazredima kajkavskog, čakavskog – južnog i severnog, gradičanskog), *štokavski* i *srpski* (sa podrazredom srpsko-bugarskih graničnih govorova) (sic!). I ovde se brojem stranice u kurzivu ukazuje na odstupstvo reči ili oblika u posebnom Registru reči i oblika koji pred sam kraj knjiga postoji kao celina za sebe, (možda ova distinkcija ipak više opterećuje čitaoca nego što mu koristi).

Nažalost, korpus za *Registar reči i oblika* ograničen je na svega šest jezika, po kriterijumu uzornih predstavnika kontrakcije: pračeški (kao epicentralni), slovački (koji pokazuje najveću raslojenost u vremenu i prostoru), poljski (koji pripada i centru i periferiji, uključujući čak i delove transperiferije), slovenački (na materijalu Bržinskih spomenika koji su jedini pisani dokument savremen kontrakcije), polapski (kao predstavnik periferije i istovremeno izumrli jezik), ukrajinski (kao najznačajniji predstavnik transperiferije). Iako formalno legitimna, u izvesnom smislu i privlačna, ova selekcija nije moralna da bude sprovedena – ušteda na obimu knjige, postignuta izostavljanjem grade nekoliko jezika, nije nadoknadila tako nastalu manjkavost u iscrpnosti prikaza koji inače intenzivno odlikuje ovo delo.

Iako na prvi pogled deluje simbolično (možda čak pretenciozno), *Jezički milenijum* kao naslov savršeno odgovara sadržaju sмеštenom između korica na kojima stoji: kontrakcija se kao izuzetno složen fonetsko-morfološki proces u slovenskim jezicima zaista odvijala tokom veka, šireći se u talasima ali neravnomerno u svim pravcima slovenskog jezičkog prostora, tako da je nejednako, ali uvek bitno, uticala na formiranje pojedinih slovenskih jezika. Ova knjiga donosi rezultate jednog nesvakidašnjeg jezičko-arheološkog nastojanja da se putevi i stadijumi kojima su se te promene odvijale trasiraju i sistematski opišu (pa čak i filozofski promisli i osmislile). Mnogi će lingvista smatrati da je Marvan pišući ovoj knjigu preterao u analitičnosti i „matematičnosti“, mada bi verovatno bliža istini bila ocena da je on samo pratio svoju izuzetu temu, u svoj njenoj složenosti i višestrukosti, i maksimalno se potudio da je prostudira i slikovito opiše uvek i svugde. Brojne mape, šeme, tabele, formule nikako nisu tu da zbune čitaoca, već da mu pomognu da dopre do svih nivoa poimanja kontrakcije do kojih je i sam autor došao. Posle ove knjige, uvereni smo, slavističke monografije više neće moći da se pišu kao pre nje. Visok standard preciznosti, preglednosti i iscrpnosti koji je Marvan ovde postavio biće uzor, ali i obaveza, svakom slavisti koji je bude imao u rukama.

Jasna Vlajić-Popović (Beograd)

[1] Za nas je zanimljiva opaska da je na slovenskom jugu usled otpora prema procesu kontrakcije, novi kontrakcijski kvantitet morao da se prilagodi nasledenim praslovenskim prozodijskim odlikama (kvantitetu, intonaciji i slobodnom naglašku), što je u krajnjoj liniji dovelo do očuvanja tih odlika u kontrakcijskim južnoslovenskim dijalektima, za razliku od slučaja nekontrakcijskih jezika (bugarski, naročito makedonski), u kojima su se one potpuno izgubile. Nejasno je, međutim zašto autor o tome ne govorи u osnovnom tekstu, već samo u rezimu na engleskom jeziku.